

О. Кохановська, д-р юрид. наук, проф.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена поняттю особистих немайнових прав в цивільному праві України та його видам.

Ключові слова: особисті немайнові права; особисті немайнові права фізичних осіб; нематеріальні інтереси; концепція особистих немайнових прав.

Статья посвящена понятию личных неимущественных прав в гражданском праве Украины и его видам.

Ключевые слова: личные неимущественные права; личные неимущественные права физических лиц; нематериальные интересы; концепция личных неимущественных прав.

The paper is dedicated to the concept of personal non-property rights and their varieties in the civil law of Ukraine.

Keywords: personal non-property rights; physical persons' personal non-property rights; non-property interests; concept of personal non-property rights.

Актуальність публікації полягає в тому, що проблема особистих немайнових прав вже не одне десятиліття посідає в українській цивілістиці одне із найважливіших місць. Як відомо, реальне забезпечення прав людини вважається ознакою розвинutoї правової держави, результатом побудови демократичних відносин. В будь-якому суспільстві права людини є важливим інститутом, за допомогою якого регулюється правовий статус особи, визначаються способи і засоби впливу на неї, межі вторгнення в особисту сферу, встановлюються юридичні гарантії реалізації та захисту прав і свобод. Виходячи із зазначеного, повага до кожної людини як до особистості має стати нормою повсякденного життя і в Україні, а людина має бути єдиною абсолютною цінністю первісного порядку, відносно якої визначаються всі інші цінності. Основні права і свободи людини належать їй від народження і є невід'ємними, тому забезпечення їх – одна із найважливіших функцій держави.

Розглядаючи так звану "проблему нематеріальних інтересів", відомі цивілісти початку ХХ століття стверджували, що зростання особистості починається із зовнішнього, матеріального. На думку Й.О.Покровського, першими сферами, в яких за особистістю визнавалися суб'єктивні права, були сфери відносин майнових і сімейних. Пізніше, поступово, індивід починає цінувати і нематеріальні, духовні блага, і тоді право починає давати охорону і їм – спочатку часткову, слабу і безсистемну, а потім все повнішу [1, с. 132].

За дослідженнями видатного цивіліста, навіть в римському праві, яке слугує певним прикладом у розробці норм права багатьох інститутів приватного права, духовний бік особистості знайшов лише поверхове відображення. Розвиток римського права відбувався в основі своїй в інтересах торговельного, комерційного обороту, а про рівність всіх членів суспільства, що є найважливішою передумовою появи особистих немайнових прав, прав для всіх, незалежно від будь-яких зовнішніх факторів, годі й говорити [1, с. 133].

Між тим, проблема прав людини в усі часи була невід'ємною складовою розвитку людства, набуваючи характерних для різних епох філософських, релігійних або етичних елементів. Тому, зазначаючи безперечно новизну і оригінальність, глобальність сучасних досліджень у сфері прав людини, не слід забувати і про той внесок, який зробили вчені і видатні мислителі попередніх епох у розуміння місця і ролі людини в суспільстві, поняття свободи, честі, гідності. Так, наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть цивільне право поширює свою дію не тільки на сферу майнових відносин, але і на нематеріальні, духовні блага, що обумовлює появу перших законів у сфері авторських прав, які встановлюють відповідальність за порушення особистих інтересів, за моральну шкоду, з'являються механізми охорони не-

майнових прав, тобто розпочинається процес реального їх забезпечення.

Найбільшого розвитку досягла концепція особистих немайнових прав людини у другій половині ХХ століття. Друга світова війна показала, до яких трагічних, незворотних наслідків може призвести неповага до людської особистості, її прав і свобод. Проблема прав людини набула значення міжнародного рівня і це знайшло своє відображення у багатьох міжнародно-правових документах, таких як Загальна Декларація прав людини (10 грудня 1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (16 грудня 1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та факультативні протоколи до нього (16 грудня 1966 р.), Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (4 листопада 1950 р.) та ряді інших.

Звертає на себе увагу той факт, що після закінчення другої Світової війни стали швидко розвиватися універсальні та регіональні інститути, норми міжнародного права, які відносяться до сфери захисту прав людини. Так, у ст.3 Статуту Ради Європи, підписаному в Лондоні 5 травня 1949 р. зазначено: "Кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права і принцип, у відповідності з яким всі особи, які знаходяться під його юрисдикцією, повинні користуватися правами людини і основними свободами." Більш того, серйозні порушення прав людини і основних свобод можуть бути підставою для призупинення членства держави в Раді Європи, або навіть виключення її із кола учасників.

В цей же період часу і пізніше удосконалюється механізм захисту прав людини: за неможливості захистити свої права згідно національної процедури, стає можливим захистити їх на міжнародному рівні. Для цього створюються спеціальні міжнародні органи, серед яких найважливіші – Міжнародний суд ООН в Гаазі, Європейський суд і Комісія з прав людини у Стразбурзі та ін.

Ще одна характерна особливість цього періоду – це поява нових підходів до забезпечення та захисту особистих прав: відносини в названій сфері починають носити не лише охоронний, але і регулюючий характер. Спостерігається також тенденція до позитивного регулювання цих відносин за допомогою методів приватного права, оскільки воно найкраще здатне охороняти автономію своїх суб'єктів, їхню волю та ініціативу.

Важливо підкреслити, що загалом ХХ століття пройшло під гаслом захисту прав людини. Це не могло не позначитися на позитивній охороні права на ім'я, права авторства, права на власне зображення, права на приватне життя тощо.

Новий зміст приватного права відбився у сучасних кодифікаціях. Позитивним прикладом може слугувати Квебекський цивільний кодекс, який набув чинності у 1994 році. В ньому знаходимо вже 2 розділи (142 статті) Книги першої ("Особисті"), які цілком присвячені регулю-

ванню прав особистості. Зокрема, норми щодо недоторканості особи, згоди на медичну допомогу, поваги до прав дітей, поваги до репутації та приватного життя, поваги до тіла людини після її смерті, ім'я людини, доміціль та місце перебування тощо.

Якщо звернутися до нашої вітчизняної історії цивілістики, то перші спроби регулювання особистих немайнових відносин були зроблені у 60-х роках ХХ століття і зводилися вони, головним чином, до забезпечення захисту честі, гідності та ділової репутації. Так зване позитивне регулювання цих відносин або взагалі не здійснювалося, або було винесено за межі цивілістичного правового матеріалу, хоча за своїм змістом мало б стосуватися саме цивілістики.

Прагнення створити демократичне суспільство, необхідність всебічного забезпечення прав і свобод людини знайшли свій вираз у 1990 році у Декларації про державний суверенітет України. В свою чергу, 90-ті роки ХХ століття виявилися надзвичайно сприятливим періодом для української цивілістики, для піднесення, навіть романтичного правосприйняття і правотворення. Підтвердженням тому стала розробка провідними українськими вченими нового Цивільного кодексу України, а Книга друга, присвячена особистим немайновим правам фізичної особи стала перемогою багатовікових прагнень людства про втілення у праві понять моральності, справедливості, ідеї самоцінності кожної окремої особистості.

Надзвичайно важливим є те, що інституту прав і свобод людини належить центральне місце в Конституції України 1996 року, в якій значну кількість статей (близько 30%) становить розділ II "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина". Це прискорило розробки і у сфері цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин. У Конституції змінено саме розуміння прав людини як таких, що отримуються нею від держави на концепцію прав людини, які пов'язані із самим фактом її існування, тобто відносяться до основних її властивостей, без яких вона не може бути "членом суспільного союзу". За відсутності прав знищується сама природа людської особистості. Таким чином, людина виступає на сьогодні рівним та вільним партнером держави, а остання має не тільки права щодо людини, але і обов'язки.

Очевидно, що переважна кількість людей сьогодні вважають найбільшою цінністю своє духовне "я", спрямовуючи зусилля на самовдосконалення своєї особистості через духовне зростання. Нематеріальне, немайнове важить для людини не менше, а інколи і набагато більше, ніж матеріальне. Таким чином, оцінка людини як особистості, відчуття свободи, самоповаги – це те, заради чого вона живе, покращує своє матеріальне становище, працює та спілкується. Відчуваючи себе особистістю, людина бажає зберегти свою неповторність, продемонструвати її оточуючим, бути впевненою в оцінці і повазі до себе.

В 2003 році в Україні вперше на рівні Цивільного кодексу було закріплено особисті немайнові права фізичних осіб, визначений їх зміст, гарантії та способи захисту, що стало суттєвим внеском у процес поліпшення чинного цивільного законодавства, приведення його у відповідність з міжнародними стандартами.

В юридичній літературі минулого століття висловлювалися різні думки з приводу можливості і необхідності включення особистих немайнових відносин в предмет цивільного права. В теорії права існували принаймні дві точки зору на предмет цивільно-правового регулювання відносин з приводу нематеріальних благ і пов'язаних з ними особистих немайнових прав. Перша позиція – це те, що цивільне право не регулює, а лише охороняє особисті немайнові права. Інша – що правове

регулювання та охорона прав не можуть протиставлятися, оскільки регулювання означає охорону прав, а їх охорона здійснюється шляхом регулювання відповідних відносин. В Україні вкоренилася думка про те, що цивільне право як регулює, так і охороняє нематеріальні блага. Отже, відносини, які виникають з приводу особистих немайнових прав, не пов'язаних з майновими, є частиною предмета цивільно-правового регулювання.

Питання про можливість регулювання або лише захисту вказаних відносин також набуло свого часу дискусійного змісту. В наш час нормами ЦК може і повинен здійснюватися не лише захист особистих немайнових прав, а й так зване позитивне регулювання, тобто конкретне визначення змісту цих прав і водночас змісту обов'язків, які їм кореспондують.

Проголошення у статті 3 Конституції України людини, її життя, здоров'я, честі та гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю зумовило формування у ЦК України окремої Книги, присвяченої особистим немайновим правам фізичної особи. Конституційні права особи мають і цивілістичний вимір як абсолютні цивільні права фізичної особи. Якщо Конституція гарантує право на інформацію, то в цивілістичному вимірі це абсолютне немайнове право особи, яке існує в рамках цивільних відносин між цією особою та всіма третіми особами, включаючи державу, яке має цивілістичні способи захисту.

Отже, досягненням національної цивілістичної думки можна визнати те, що ЦК України уперше на рівні кодифікації цивільного законодавства присвятив врегульованню особистих немайнових відносин не окрему статтю, а окрему книгу, тому що немайнові права становлять духовну основу суспільства, яка і є передумовою інших прав і свобод. Це слід розглядати як закономірний наслідок розвитку прав людини і гуманітарного права. Положення Книги другої ЦК України, таким чином, сприяють гуманізації відносин між людьми, усвідомленню місця людини як найбільшої цінності у суспільстві, підвищують рівень взаємовідносин між людьми в Україні до рівня загальноєвропейських стандартів прав людини.

Важливо підкреслити, що у правовій демократичній державі законодавство повинно слугувати, перш за все, інтересам людини, а усі аспекти участі людини у нових ринкових відносинах розглядаються у єдності та взаємозв'язку. ЦК України акумулює та регулює усі майнові і особисті немайнові відносини, які виникають і розвиваються на засадах рівності усіх учасників цивільних відносин, тому він є на сьогодні тим фундаментом, на якому будується законодавство у сфері прав людини. Це та частина законодавства, яка визначає саму його структуру та співвідношення в ньому нормативних актів різних видів. Цивільний кодекс являє собою цілісну систему норм, які компонується за єдиними принципами і ґрунтуються на єдиному методі регулювання суспільних відносин; визначає загальні положення, спільні для всіх норм певного роду; виділяє за диференційованими підходами окремі інститути, закріплюючи їх у відповідному порядку.

У Книзі другій ЦК України йдеться саме про норми, які регулюють особисті немайнові та майнові відносини на засадах рівності, диспозитивності, неприпустимості втручання у сферу особистого життя фізичної особи; судового захисту будь-якого порушеного цивільного права; справедливості, добросовісності, розумності тощо. Характерною рисою ЦК України є також те, що ним підкреслюється значення у суспільстві приватної особи – як фізичної, так і юридичної. Ця ідея пронизує всі інститути, що входять до його складу, знайшовши своє відображення у структурі Кодексу, який кодифікує

норми приватного права, втілюючи юридичний порядок, що ґрунтується на принципі свободи людини.

У своєму житті людина пов'язана різноманітними суспільними відносинами з такими ж як і вона, рівними та незалежними суб'єктами. Виходячи із положення про те, що юридичні особи мають не тільки всі майнові права, як, у принципі, і фізичні особи, за винятком тих прав і обов'язків, необхідною умовою яких є природні властивості людини, а й особисті немайнові права, законодавство передбачає право юридичної особи на недоторканість її ділової репутації; на таємницю кореспонденції; на інформацію тощо. Це пояснюється тим, що концепція кодексу загалом ґрунтується на визнанні утворення юридичних осіб як вияву природних прав членів громадянського суспільства. Між тим, Книга друга Цивільного кодексу України присвячена особистим немайновим правам саме фізичної особи.

Особисті немайнові права розглядаються в сучасній доктрині і законодавстві України як абсолютні й невідчужувані, і які є виявом свободи і недоторканості особи. Врахувавши традиції українського законотворення, положення міжнародних конвенцій, тенденції суспільного розвитку, досвід демократичних країн, які визначені Конституцією України, законодавець не допускає жодних обмежень щодо можливостей цивільно-правової охорони особистих немайнових відносин. Нормативні акти чинного законодавства, що містять цивільно-правові норми і регулюють особисті немайнові відносини, незалежно від того, чи є вони суто цивільними, чи мають комплексний характер, мають підпорядковуватися у своїй цивільно-правовій частині загальним положенням інституту особистих немайнових прав, що містяться у ЦК України.

Говорячи про види особистих немайнових прав, закріплених у цивільному законодавстві, слід відзначити, що ЦК України поділяє особисті немайнові права фізичної особи за спрямованістю або за цільовим призначенням на дві групи: ті, що забезпечують природне існування фізичної особи (глава 21) і ті, що забезпечують її соціальне буття (глава 22). Можна також взяти за основу поділу порядок виникнення особистих немайнових прав на такі, що належать фізичним особам від народження і такі, що їм належать за законом (ч. 1 ст. 270 ЦК України).

Доктрина цивільного права пропонує кілька критеріїв класифікації особистих немайнових прав. Так, різні види особистих немайнових прав можна зібрати у три правові інститути: права на немайнові блага, втілені у самій особистості; право на особисту недоторканність, свободу; право на життя та охорону здоров'я; право на недоторканність особистого життя.

За цільовим спрямуванням особисті немайнові права можна класифікувати на: особисті немайнові права, спрямовані на індивідуалізацію особистості: право на ім'я, право на честь, гідність, ділову репутацію та ін.; особисті немайнові права, спрямовані на забезпечення фізичної недоторканності особи (життя, свобода, вибір місця перебування, місця проживання тощо); особисті немайнові права, спрямовані на недоторканність внутрішнього світу особистості та її інтересів (особиста та сімейна таємниця, невтручання в приватне життя, честь і гідність).

Відповідно до ч. 1 ст. 1 ЦК УРСР всі особисті немайнові права поділялися на дві групи: особисті немайнові права, які пов'язані з майновими; інші особисті немайнові права.

Одна із основоположників інституту особистих немайнових прав у цивільному праві М.М. Малеїна вважає, що особисті немайнові права, пов'язані з майновими, при їх реалізації можуть виступати передумовою виникнення майнових прав. Їх можна розглядати як

вторинні, бо вони можуть виникнути, або не виникнути чи взагалі не будуть реалізовані. Частина немайнових прав виникає внаслідок договору і нерозривно пов'язана з іншими, в тому числі і майновими правами та обов'язками сторін. Йдеться про адвокатську або банківську таємницю. Які з цих відносин первинні, а які вторинні, випливає з цілей і змісту договору [2].

У сучасній цивілістичній літературі особисті немайнові права прийнято поділяти на абсолютні і відносні. Більшість особистих прав є правами абсолютними. Однак, уповноважена особа може вступити і у відносні правовідносини з порушником. Це відбувається при порушенні абсолютного права. Порушник зобов'язаний вчинити дії, спрямовані на відновлення абсолютного права. При цьому деякі особисті права можуть бути лише відносними, а певна частина – як абсолютними, так і відносними.

Р.О. Стефанчук пропонує комплексну систему особистих немайнових прав фізичних осіб [3]. Насамперед, виділяються два типи особистих немайнових прав: а) універсальні (загальні) особисті немайнові права (які носять фундаментальний характер та належать усім без винятку фізичним особам); б) окремі (спеціальні) особисті немайнові права (якими наділені лише окремі фізичні особи унаслідок здійснення ними певної поведінки, наділення певним спеціальним правовим статусом (правовим модусом), або за інших обставин, що прямо передбачені законом). При цьому перший тип універсальних особистих немайнових прав містить у собі дві групи. Перша група – універсальні (загальні) особисті немайнові права, що забезпечують фізіологічне (природне) існування фізичної особи – має у своєму складі такі роди: а) права, що забезпечують природну (біопсихічну) цілісність фізичної особи; б) права, що забезпечують відтворюваність фізичної особи; в) права, що забезпечують природну відособленість фізичної особи. У свою чергу, друга група – універсальні (загальні) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, поділяється на такі роди: а) права, що забезпечують індивідуалізацію фізичної особи в суспільстві; б) права, що забезпечують соціальний статус фізичної особи; в) права, що забезпечують свободу соціального буття; г) права, що забезпечують особисту інформованість фізичної особи; д) права, що забезпечують приватність фізичної особи. Кожен із цих родів особистих немайнових прав фізичних осіб має свій додатковий видовий поділ. Другий тип особистих немайнових прав фізичної особи поділяється на такі групи: а) спеціальні (окремі) особисті немайнові права фізичної особи у сфері інтелектуальної діяльності; б) спеціальні (окремі) особисті немайнові права фізичної особи у сфері сімейних відносин; в) спеціальні (окремі) особисті немайнові права фізичної особи у сфері медичних відносин; г) спеціальні (окремі) особисті немайнові права дітей та інших фізичних осіб, що мають вади у дієздатності; д) посттанативні особисті немайнові права фізичних осіб. Кожна із груп має додатково внутрішню родову та видову диференціацію [3].

Нарешті, звернувшись до Книги другої ЦК України, можна зробити висновок, що вона складається із норм, які регламентують особисті немайнові права фізичних осіб, поєднаних у три глави, а саме: Главу 20 – "Загальні положення про особисті немайнові права фізичної особи", Главу 21 – "Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи" та Главу 22 – "Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи" і 47 статей (ст. ст. 269 – 315). Таким чином, ЦК України містить значний комплекс норм, що регулюють особисті немайнові

відносини і забезпечує системність викладу правового матеріалу щодо особистих немайнових прав, відступаючи при цьому від порядку, який закріплений у Конституції для послідовного забезпечення так званого позитивного регулювання змісту особистих немайнових прав.

1. Покровский И.А. основные проблемы гражданского права. – М.: Статут (в серии "Классика российской цивилистики"), 1998. – 353 с.

2. Малеина М.Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов). – М.: Знание, 1991. – 128 с. – С.11. 3. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М.Шевченко. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. – 626 с. – С. 258 – 265.

Надійшла до редколегії 18.10.10

М. Краснова, д-р юрид. наук, доц.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ТА ВИДІВ ДОГОВОРІВ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто основні юридичні ознаки та наведено наукове поняття договорів в екологічному праві та запропонована їх класифікація.

Ключові слова: договори в сфері природокористування; природоохоронні договори; ліцензійно-договірні екологічні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки; публічно-правові екологічні договори.

В статье рассмотрены основные юридические признаки и наведено научное понятие договоров в экологическом праве и предложена их классификация.

Ключевые слова: договоры в сфере природопользования; природоохранные договоры; лицензионно-договорные экологические отношения в сфере обеспечения экологической безопасности; публично-правовые экологические договоры.

The article describes the main legal signs and point the scientific concept of contracts in ecology law and proposed classification.

Key words: agreements in the field of natural resources use, environmental contracts, contract and licensing environmental relations, public environmental agreements.

На етапі схвалення Стратегії національної екологічної політики України до 2020 року актуальними стають нові правові умови екологічної реформи, наріжним каменем якої стає екологічний бізнес, або ж правові засади екологічного підприємництва [1]. З метою впровадження нових правових засад національної екологічної політики доцільно брати до уваги, що в екологічному праві, поряд з імперативним методом правового регулювання екологічних відносин, ефективно може застосовуватися диспозитивний метод, який дозволяє забезпечувати реалізацію потреб та інтересів усіх учасників таких відносин на договірних умовах. Тому метою цієї статті є здійснення наукового аналізу теоретико-правових засад юридичних ознак поняття та видів договорів в екологічному праві України.

В науці екологічного права вже досить тривалий час порушуються питання договорів в екологічному праві. Одні автори схиляються до того, що це переважно договори в сфері природокористування [2], інші вважають, що на порядок денний виходять ліцензійно-договірні засади екологічних правовідносин [3], треті – що це договори меліоративного типу, основною метою яких є здійснення відновлювально-відтворювальних робіт у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища [4], ще одна група науковців вважає договори в екологічному праві такими, що носять характер публічно-правових договорів [5]. Все це дозволяє визначити їх як еколого-правові договори.

Більшість авторів приблизно однаково визначають предмет та об'єкти договорів в екологічному праві. Зокрема, предметом таких договорів визначаються відносини, які виникають у сфері використання, відтворення та охорони природних об'єктів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки громадян, а їх об'єктами – конкретні природні ресурси чи їх частини (земельні ділянки, водойми, лісові ділянки, ділянки надр, природні комплекси тощо), а також виконання екологічних зобов'язань, визначених законодавством: здійснити природоохоронні, еколого-експертні, пошукувальні, страхові та інші заходи. Саме за об'єктами, а також за правовим положенням сторін у цих договорах (міждержавні, державні, самоврядні органи та суб'єкти природокористування) договори в екологічному праві відрізняють від цивільно-правових договорів, оскільки у еко-

лого-правовому договорі додержання сторонами екологічних вимог є пріоритетним і обов'язковим [2, с. 6].

Еколого-правовим договором узагальнено доцільно визначати угоду двох і більше сторін з приводу використання природних ресурсів та об'єктів природи, їх відтворення і охорони довкілля, а також забезпечення екологічної безпеки громадян, в якій визначаються права і обов'язки сторін для досягнення єдиної мети при додержанні еколого-правових приписів.

Еколого-правові договори класифікуються авторами за різними критеріями. Так, за предметом та об'єктом правового регулювання виділяються: а) в сфері використання природних ресурсів: земельно-правові, водно-правові, лісоправові тощо; за їх цільовою спрямованістю – оренда природних ресурсів, концесія, застава, сервітути, угоди про розподіл продукції; б) в сфері охорони довкілля: договори на відтворення (відновлення) природних ресурсів (рекультивація, дезактивація, очищення забруднених водойм, лісовідновлення, зариблення тощо), договори на виконання природоохоронних заходів (впровадження очисних споруд, утилізація відходів, лісорозведення, охоронні зобов'язання за природно-заповідним законодавством тощо [2, с. 11]; в) в сфері забезпечення екологічної безпеки: угоди на здійснення еколого-експертних, аудиторських робіт, робіт з перевезення небезпечних вантажів, на розробку проєктів граничнодопустимих викидів і скидів забруднюючих речовин, договір екологічного страхування тощо.

З точки зору підстав виникнення такі договори можуть бути – планові (програмні), тобто такі, що укладаються на державне замовлення або на вимоги ліцензії, та непланові, коли заінтересованими особами щодо їх укладання є відповідні господарючі суб'єкти-природокористувачі. По встановленню прав та обов'язків – переважно двосторонні. В залежності від залучення до їх виконання заходів – однопредметні та багатопредметні (наприклад, гідротехнічна меліорація спрямована на меліорацію земель, пов'язану з будівництвом водойми з метою регулювання водного балансу на цій ділянці земель). В залежності від складу, характеру і періодизації робіт – первинні, супутні або повторні покращення ділянок природних ресурсів і комплексів, в тому числі основні та додаткові. В залежності від конкретної форми зовнішнього виявлення – примірні, локальні, індивідуальні [3,

